

‘Wilde’ paarden in Limburg van de 9^e tot de 17^e eeuw: een referentie voor natuurbeheer?

DEEL 2: TOPONIEMEN

Rob Lenders, Radboud Universiteit, Postbus 9010, 6500GL, Nijmegen, e-mail: r.lenders@science.ru.nl

Geschreven historische bronnen laten zien dat in het verleden ook in Limburg ‘wilde’ paarden voorkwamen. Deze dieren waren echter niet echt wild maar werden in de ‘wildernis’ gehouden en gefokt, waarschijnlijk om te voldoen aan de vraag vanuit de landbouw. Historische documenten als rekeningen, akten en juridische verslagen zijn echter niet de enige bronnen die ons ter beschikking staan om de voormalige aanwezigheid van ‘wilde’ paarden in Limburg aannemelijk te maken. In dit tweede artikel over ‘wilde’ paarden wordt behandeld hoe ook toponiemen (plaatsnamen) kunnen helpen bij het inzichtelijk maken van dit fenomeen in ruimte en tijd.

TOPONIEMEN ALS HISTORISCHE BRON

In het eerste deel van dit tweeluik over ‘wilde’ paarden in Limburg en directe omgeving (LENDERS, 2026) zijn alle bekende historische bronnen (daterend uit de 14^e tot 17^e eeuw) behandeld waarin het fenomeen van het voorkomen van paarden in de ‘wildernis’ beschreven is of waarin op een of andere wijze direct naar ‘wilde’ paarden wordt gerefereerd. Centrale vraag daarbij was of het hierbij daadwerkelijk handelde om ‘wilde’ paarden en of dit fenomeen dus als referentie voor ‘natuurlijke’ begrazing met Konik- of Exmoor-pony’s (*Equus caballus*) gehanteerd kan worden ter vervanging van de uitgestorven Tarpan (*Equus ferus ferus*) [figuur 1]. Na kritische beschouwing is geconcludeerd dat al deze bronnen weliswaar spreken over ‘wilde’ paarden, maar dat deze zeker niet als echt wild beschouwd kunnen worden. Veel meer gaat het om een eeuwenoud gebruik om paarden vrijlopend in de ‘wildernis’ te houden en te fokken [figuur 2], vooral voor de landbouw, met zo weinig mogelijk, maar zeker niet

FIGUUR 1
Tekening van een jonge Tarpan (*Equus ferus ferus*), een wild paard (tekening: Charles Hamilton Smith, 1841, afbeelding: publiek domein).

FIGUUR 2
‘Wilde’ paarden vrij
rondlopend in het
bos. Gravure van
Hans Baldung, 1534
(afbeelding: publiek
domein).

zonder menselijke bemoeienis. Uit de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd is uit Limburg een beperkt aantal gebieden bekend waarvoor deze wijze van houden en fokken van paarden aangetoond is: Echterwald/Genouwen, de Meinweg en het Meerlebroek. Ook uit Gelderland (omgeving Nijmegen en Achterhoek) en Noordrijn-Westfalen (van het Liesner Wald tot Wassenberg) zijn voorbeelden bekend van het houden van ‘wilde’ paarden in de ‘wildernis’ waar tevens de leden van ‘gemeynen’ of marken bepaalde gebruiksrechten hadden. De meeste bronnen laten er weinig twijfel over bestaan dat het houden van paarden op gemeenschappelijke gronden in de late middeleeuwen een reeds lang gevestigd recht was van de maatschappelijke bovenklasse. Leden van de adel en de geestelijkheid waren oorspronkelijk de belangrijkste grootgrondbezitters van de ‘wildernis’ maar verleenden bepaalde gebruiksrechten op hun gronden aan vrije boeren. Het recht op het houden van paarden werd hier echter van uitgezonderd en bleef voorbehouden aan de grondeigenaren zelf of aan hun leenhouders. Hoe ver in de tijd het gebruik van houden en fokken van paarden terug gaat is echter moeilijk vast te stellen op basis van de geraadpleegde bronnen omdat gebruiksrechten veelal pas vanaf de 13^e en 14^e eeuw werden vastgelegd. Rechtstreekse verwijzingen in geschreven bronnen naar het houden van ‘wilde’ paarden op gemene gronden zijn bovendien mogelijk verloren gegaan of nog niet ontdekt. Daarmee is ook onduidelijk in hoeverre het fenomeen zich geografisch uitstrekte. Wellicht werd het recht om wilde paarden te houden ook niet altijd expliciet vermeld maar was het onderdeel van een meer omvattend recht zoals recht op jacht (wildbaan) waarmee de zogenaamde ‘paardengang’ vaak in één adem wordt genoemd.

Toponiemen die op een of andere wijze naar het houden van paarden in de ‘wildernis’ kunnen verwijzen, bieden (hoewel soms stevig gemaskeerd) ook mogelijkheden voor het reconstrueren van het voorkomen van deze praktijken in het verleden. In

dit tweede artikel over ‘wilde’ paarden in Limburg en directe omgeving worden dergelijke toponiemen daarom als uitgangspunt genomen om kennis over ouderdom en mogelijke verspreiding van het houden van paarden op gemene gronden verder uit te bouwen. Schriftelijk bewijs van plaatsnamen (ook wel attestatie genoemd) gaat veelal verder terug in de tijd dan de meer gedetailleerde beschrijvingen van rechten, juridische geschillen en rekeningen. Bovendien is de oorsprong van toponiemen veelal herkenbaar aanwezig in de huidige plaatsnamen en daardoor ook beter bewaard gebleven en op te sporen. Voor Limburg is er, naast de

landelijke toponymische woordenboeken (GYSSELLING, 1960; VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 2006), een zeer uitgebreide Codex Nederlands-Limburgse Toponiemen beschikbaar (SCHRIJNEMAKERS, 2014). Deze werken hebben als startpunt gediend voor het hier beschreven onderzoek naar toponiemen met betrekking tot paarden in Limburg en directe omgeving. De gevonden toponiemen alsook de reeds eerder beschreven gebieden waar ‘wilde’ paarden werden gehouden (LENDERS, 2026) zijn weergegeven in figuur 3.

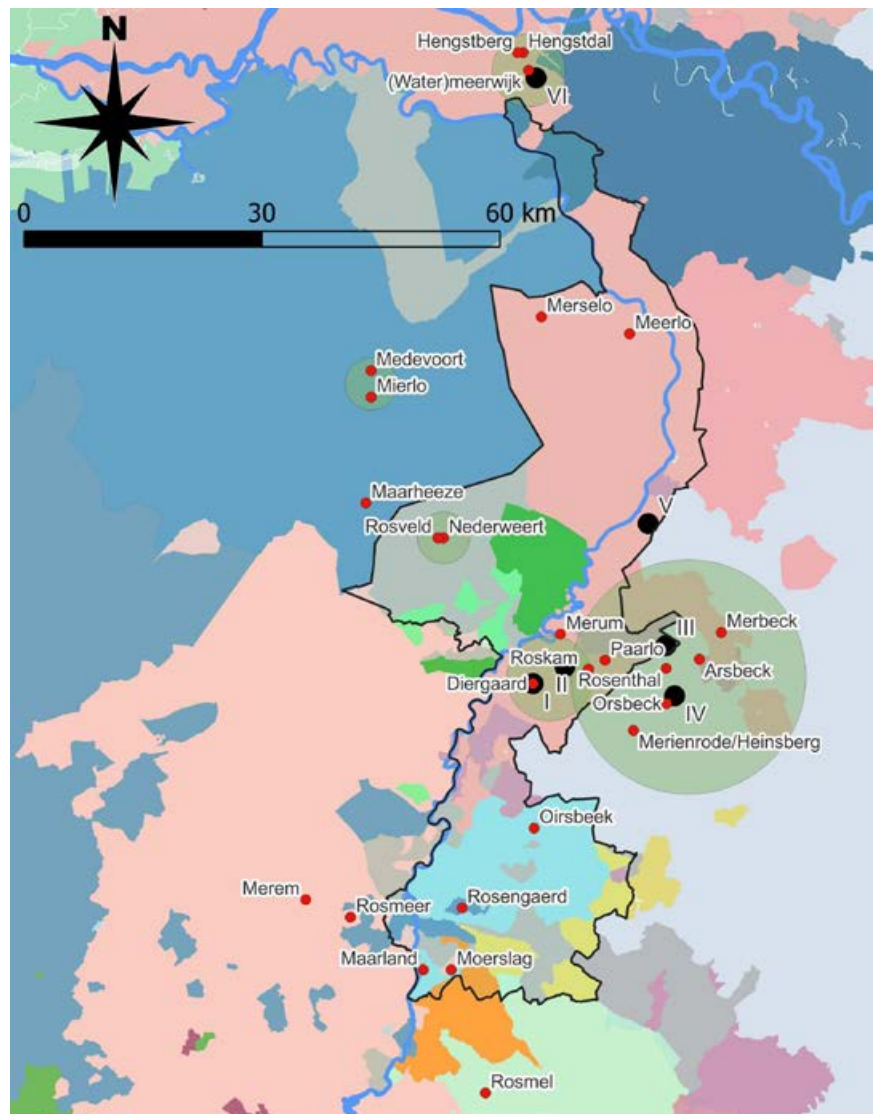
‘MEER’: MOERAS OF MERRIE?

Toponiemen bestaan vaak uit twee (of meerdere) bestanddelen, waarvan de oorspronkelijke betekenis niet altijd even eenvoudig vast te stellen is. Zo wijst de plaatsnaam Roermond niet op de monding van de Roer in de Maas, zoals men wellicht geneigd is te denken, maar is het tweede deel, het zogeheten toponymisch grondwoord, gerelateerd aan ‘mons’, in de betekenis van ‘berg’ of ‘heuvel’. ‘Roer’ is het zogenaamde bepalend of verklarend element. Roermond betekent dus zoveel als ‘heuvel bij de Roer’ (SCHRIJNEMAKERS, 2014). Ook bestanddelen van andere plaatsnamen zijn niet altijd even gemakkelijk te herleiden. Een dergelijk probleem is bijvoorbeeld de duiding van plaatsnamen die beginnen met ‘meer’, ‘mer’, ‘maar’, ‘mar’, ‘mier’ en dergelijke. Deze bepalende elementen worden door toponymisten veelal geïnterpreteerd als ‘groot open water’ of ‘moeras’; vergelijk het Engelse ‘mire’, het Duitse ‘Meer’ en het Franse ‘mer’.

Dergelijke interpretaties zijn echter niet altijd vanzelfsprekend. De Brabantse plaatsnaam Mierlo (oudste attestatie uit het jaar 1202: Mierle) zou bijvoorbeeld zijn afgeleid van de woorden *‘mari’ en *‘lauhaz’¹, hetgeen zoveel zou betekenen als ‘(omheind) droog open bos in moerassig gebied’ (VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 2006). Veel toponiemen die met een ‘meer’-variant beginnen zijn echter veel logischer als het verklarend element als ‘paard’ of

FIGUUR 3

Locaties van waarschijnlijke en mogelijke historische paarden-toponiemen in Limburg en aangrenzende gebieden (rode stippen) en van gebieden waarvan historische referenties van 'wilde' paarden bekend zijn (zwarte stippen; LENDERS, 2026): I = Echterwald; II = Genouwen; III = Meinweg; IV = Wassenberg; V = Merlenbroek; VI = Nederrijkswald. Transparante groene cirkels geven clusters van mogelijk samenhangende toponiemen. De gekleurde gebieden representeren het grondgebied van verschillende graafschappen/hertogdommen rond 1500. Kaart gemaakt met QGIS op basis van GIS-bestanden van STAPEL (2023).

juister als 'merrie' wordt geïnterpreteerd. 'Meer' en 'mèèr' en diverse varianten daarop zijn in Limburg en omliggende gebieden, maar ook ver daarbuiten, een bekend dialectwoord voor 'merrie' hetgeen de duiding van het verklarend element 'meer' in zijn veelvoud aan varianten als 'vrouwelijk paard' plausibel maakt.

Als in het geval van Mierlo 'mier' als merrie wordt geïnterpreteerd, dan betekent Mierlo zoveel als '(omheind) droog open bos voor merries'. Ook het toponiem Medevoort, een nabij Mierlo gelegen gehucht, krijgt bij nadere beschouwing een andere betekenis dan er gewoonlijk aan wordt toegekend. De gangbare verklaring is dat het betrekking heeft op een voorde of doorwaadbare plaats in de beek de Mede. Een beek met een dergelijke naam is in de omgeving echter niet bekend. Oudere schrijfwijzen van Medevoort werpen een ander licht op de zaak. De etymologiebank (VAN DER SIJS, 2010) geeft als schrijfwijze uit 1430 Meerenvort. Die naam zou kunnen duiden op een doorwaadbare plaats in een beek waar merries gewoonlijk de stroom overstaken. De combinatie Mierlo en Medevoort wijst dan mogelijk op een droog, open bosgebied waar een beek doorheen stroomde dat gebruikt werd om paarden in de vrije natuur te houden. De naam van het dorp Merselo nabij Venray kan ook teruggevoerd worden op 'meer' plus 'lo' getuige de attestaties Marisloe (1461), Merslo (1550) en Meresloe (1693) (VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 2006; SCHRIJNEMAKERS, 2014). Ook in deze streek heeft in het verleden dus mogelijk een 'droog, open bos voor merries' gelegen.

De duiding van het toponiem Mierlo maakt het aantrekkelijk om ook aan de Noord-Limburgse plaats Meerlo de betekenis van 'droog open bos voor merries' toe te kennen. Historische schrijfwijzen van Meerlo zijn onder andere Mirlare (attesta-

tie 1134), Mirlar (1213), Mirlaer (1326) en Myrlaer (1325) (GYSELING, 1960; VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 2006; SCHRIJNEMAKERS, 2014). Het toponymisch grondwoord wijst daarmee in een andere richting dan -lo, namelijk 'hlæri' (-laar), in de betekenis van 'moerassig (open) bos'. 'Hlæri' betekent dus weliswaar ook (open) bos, maar daarbij gaat het in tegenstelling tot *'lauhaz' (-lo) niet om droog maar juist om moerassig terrein. Meerlo moet dan geïnterpreteerd worden als 'moerassig open bosgebied voor merries'. De koppeling tussen 'meer' en 'laar' maakt ook de interpretatie van 'meer' als moeras minder waarschijnlijk; er wordt dan immers een pleonasme gecreëerd: 'moerassig moerasbos'. Mogelijk wijst ook SCHRIJNEMAKERS (2014) er juist om deze reden op dat 'meer' in het toponiem Meerlo ook 'merrie' kan betekenen. Ook de duiding van 'meer' als moeras in combinatie met het grondwoord 'broek' in toponiemen als Merbroc (nabij Dendermonde, België; attestatie 1223) en Meerbroek en Merebroke, Engeland; (attestatie 1338) zouden, als 'meer' geïnterpreteerd zou worden als 'moerassig gebied', vergelijkbare pleonasmen ople-

FIGUUR 4
Afbelding van een
mogelijke 'custos'
(waarschijnlijk 14^e
eeuw) die een 'wild'
paard probeert te
temmen (afbeelding:
Bodleian Library MS.
Bodl. 264, Universiteit
van Oxford).

veren. Verklaringen als 'broekgebied voor merries' zijn ook voor deze toponiemen veel logischer. Heel af en toe brengen toponymisten 'meer'-plaatsen wel in direct verband met merries of paarden, zoals ook SCHRIJNEMAKERS (2014) dat dus deed voor Meerlo. Een voorbeeld is de hoeve Marscalchic nabij Varsseveld in de Achterhoek (attestatie 1200), hetgeen zoveel betekent als 'eigendom van de verzorger van de merries' ('marha' en 'skalka' en 'inga'); ons woord maarschalk is hier van afgeleid (GYSELING, 1960). Ook het Utrechtse Maarschalkerweerd (Marescalkerwerth; attestatie 1159) wat zoveel betekent als 'de uiterwaard van de merrieverzorger', is hier op terug te voeren. Opvallend is dat de Maarschalkerweerd nu een wijk vormt in Utrecht, samen met het naastgelegen Mereveld. Een ander, voor ons interessanter, voorbeeld is Merienrode (attestatie 1225) bij Heinsberg, dat is afgeleid van 'marhjon' en 'roPa', dat betekent: bosrooijing voor merries (GYSELING, 1960). Ook in het Duitse Marl (Meronhlar: 'meriha' en 'hlæri'; attestatie 890) is de betekenis 'merrie' verbonden aan het grondwoord 'laar'. De plaatsnaam betekent dan ook zo veel als '(vochtige of moerassige) bosweide voor merries' (VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 2006). De naam van het historische Noord-Franse Merielant (het huidige Loberge) is volgens GYSELING (1960) samengesteld uit 'marhjon' en 'landa', merrieland. De vergelijking met Maerlant bij Brugge (België) en bij Den Briel (Zuid-Holland) maar vooral met het Limburgse Maarland (Merlant; attestatie 1281, Marlant; attestatie 1330, ook Maerlant) dringt zich hierbij op. Volgens SCHRIJNEMAKERS (2014) betekent het Zuid-Limburgse Maarland echter 'land bij een maar' (=moeras) en komt een dergelijke combinatie van tegenstrijdige naamelementen ('poel', 'vijver' en 'land') wel vaker voor. Ook in dit geval behoort een combinatie van 'merrie' en 'land' echter zeker niet tot de onmogelijkheden en geeft het zelfs een betere verklaring.

Welke indicaties zijn er nog meer dat het bepalende element 'meer' betrekking heeft op het woord 'merrie' en niet op 'moeras'? De Slavisch sprekende landen Polen en Tsjechië, kennen plaatsen met namen als Kobylepole en Kobylí pole. Letterlijk vertaald betekenen het verklarend element 'kobyla' en het toponymisch grondwoord 'pole' respectievelijk 'merrie' en 'veld'. In het Pools en Tsjechisch kan er geen sprake zijn van verwarring tussen de betekenis van 'kobyla' als 'merrie' dan wel 'moeras', simpelweg omdat 'kobyla' in Slavische talen nooit de betekenis heeft van 'moeras'. Beide plaatsnamen betekenen dus 'merrieveld' en niet 'moerasveld' en zijn daarmee een logisch Slavisch synoniem voor het Germaanse 'meerveld' dat in diverse varianten veelvuldig voorkomt in Engeland, Duits-

land en Nederland, zoals het eerder gememoreerde Mereveld bij Utrecht. Een nog duidelijker aanwijzing zijn sommige tweetalige vermeldingen van plaatsen, zoals Kobylata in Polen, dat vroeger in het Duits Stutfeld heette, met 'stut' in de betekenis van zowel 'merrie' (vergelijk het Duitse 'Stute') als van 'kudde wilde paarden in een omheining' (zie ook de verklaring voor het woord Stôt in LENDERS, 2026). Aangetekend zij wel dat 'meerveld'-toponiemen niet onbetwistbaar met 'wilde' paarden verbonden hoeven te zijn. Dergelijke velden kunnen ook gebruikt zijn voor nabeweiding van akkers met gedomes-ticeerde paarden na het oogsten van akkerbouw-gewassen, hetgeen in middeleeuws Europa zeker voorkwam (LENDERS, 2024). Heel waarschijnlijk is dat echter niet omdat nabeweiding nooit meer is geweest dan een afgeleide grondgebruiksvorm en dus zeker niet de hoofdgebruiksvorm (zie ook LENDERS, 2024). Het is niet voor de hand liggend een 'veld' te vernoemen naar een secundaire gebruiksvorm.

MEER 'MEER'-TOPONIEMEN

De schrijfwijze van het verklarend element 'meer' kan behoorlijk variëren.² Dit was hiervoor al te zien bij de plaatsnaam Meerlo ('mir' en 'myr'), maar het is ook te zien bij oude verwijzingen naar het slot Marveld bij Groenlo in de Achterhoek. Dit kasteeltje stond vroeger ook bekend als Meervelde (1355), Marreveld (1597) en Miereveld (16^e-17^e eeuw). Dit voorbeeld brengt ons ook terug bij de veel voorkomende combinatie van het verklarende element 'meer' en het grondwoord 'veld'. In de toponymie heeft 'veld' (verwant aan het woord 'vellen' van bos of bomen) veelal de betekenis van gemeenschappelijk heideveld voor de 'gemeynt', oftewel: de gemene gronden; soms ook met de aanvullende betekenis 'omheind'. De combinatie 'meer' en 'veld' komt op nationale en internationale schaal veelvuldig voor.

Enkele voorbeelden: Marfeld (circa 1570, Engeland), Mirfeld (België), Merfeld (Marefeldon, 10^e eeuw; Duitsland) en Marsvelde (Maresuelde, Duitsland; 1015-1025). In de Limburg nabije Nederlandse provincies kan men, behalve aan het hiervoor reeds genoemde Achterhoekse Marveld en het Utrechtse Mereveld, denken aan Meerveldhoven (onder meer Maruilde; 1170-1175 en Merefelt; 1297, beide in Noord-Brabant) en Meerveld (Meervelt; 1560, gelegen bij Apeldoorn, Gelderland). Het laatste gebied bestaat thans voor het grootste deel uit het Kroon-domein Meervelder Bos.

Voor de Limburgse situatie is in deze context de oude naam voor Nederweert van belang: Maruilde (attestatie 815; de 'u' spreekt men uit als 'v'), of in latere varianten Meerfelt (1400, 1558), Merefelt (1400, 1699, 1758) en Meervelt (1350). Met de negende eeuwse attestatie Maruilde is dit het oudste aan merries gerelateerde toponiem in Limburg.

'Meer' wordt ook met andere grondwoorden die gerelateerd zijn aan bos verbonden dan enkel in de '-lo' en '-laar' toponiemen. Een voorbeeld is Meerhout in België (Mareolt; attestatie 741, GYSELING, 1960) of Marwood in Engeland (Mereuda; attestatie 1086, MILLS, 2012). Ook in het Noord-Brabantse Maarheeze komt de combinatie van 'meer' met een 'houtig' grondwoord voor (Marresia; oudste attestatie 1223, VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 2006) waarbij 'hees' zoveel betekent als 'struikgewas' of 'kreupelhout'. Ook andere met 'meer' verbonden toponymische grondwoorden lijken te refereren aan 'houtige' grondwoorden, zoals 'haag' (omheining met struiken, heg), van het oorspronkelijk Oudnederlands 'haghe' in de betekenis van 'omheind gebied of jachtterrein' (VAN DER SIJS, 2010). Later is 'haag' qua betekenis ook overgegaan in 'bosje van laag hout'. Voorbeelden van de combinatie 'meer' met 'haag' zijn Meerhage in België (Merahaga; 964, Merhaga; 966, Merhaga; 11^e eeuw) en Meerhay in Engeland (attestatie circa 1610). De koppeling aan een omheind gebied is ook bekend van veelvuldig voorkomende Engelse plaatsnamen als Marton, Marston, Merton en Mers-ton met het grondwoord 'ton' in de betekenis van omheining.

Andere toponymische grondwoorden komen eveneens veelvuldig voor in een combinatie met 'meer', zoals 'dal' in (het bos van) Meerdal bij Neten, België (Merdal; 1186, Miradal; 1147) en het reeds eerder genoemde 'broek' in Merbroc (1223, België) en Meerbrook (1338, Engeland). Ook het grondwoord '-wijk' komt voor in combinatie met 'meer', zoals in het Noord-Hollandse Meerwijk (Meerwyc; 1293, Merwyc; 1312-1350 en Meerwijck; 1320) en het Brabantse Meerwijk bij Den Bosch (Merwik; 1311).³ Betekenisvoller is echter het toponiem Watermeerwijk bij Nijmegen (Watermerwyc; 1561), oorspronkelijk een verloren gegane burcht bij het voormalige buurtschap Meerwijk. De burcht was gebouwd op een 'pol', een klein eiland in "den wyer

genoemt den watermerwyck" (SCHULTE, 1983). Als toponymisch grondwoord kan 'wijk' afgeleid zijn van het uit het Latijn afkomstige vicus, 'woonplaats', maar ook van 'wik', hetgeen in Noordwest-Europa stond voor een begrensd en omheind gebied. Aangezien er voor zover bekend in de Romeinse tijd geen dorpje of nederzetting heeft gestaan op de huidige locatie van Watermeerwijk (en in later eeuwen alleen een landhuis), is het niet onaannemelijk dat het oorspronkelijk hier ook ging om een omheind gebied voor merries ('mare' en 'wic'). Meer dan een toevallige bijkomstigheid is dat deze locatie gelegen is binnen het domein van het voormalige Nederrijkswald. In deel 1 van dit tweeluik (LENDERS, 2026) is er reeds op gewezen dat in het Nederrijks-wald 'wilde' paarden werden gehouden die in de 14^e eeuw door de "custos vagorum equorum", de toezichthouder op de zwerfende paarden, beheerd en verkocht werden in opdracht van de Hertog van Gelre [figuur 4].

Een laatste 'meer'-toponiem dat aandacht verdient is dat van het Limburgse Merum. Er zijn vele middeleeuwse attestaties van deze plaats bij Roermond bekend: Mereheim en Mereheym (1088-1212), Merehem (1101), Merheim (1133, 1240), Merheym (1203, 1224), Meren (1212) en Merhem (1464). Ook elders in Nederland is een variant van deze plaatsnaam bekend, zoals Merum in Groningen (met attestaties als Merum uit 1422, 1446, 1474 en 1546), Marrum in Friesland (Merheim en Mereheim; 825-842) en Marle in Overijssel (onder meer Me(e)rnheim en Marnhem; 14de eeuw). In Belgisch Limburg is de plaats Merem gelegen (Merehem; 1106) en Keulen in Duitsland kent een stadsdeel met de naam Merheim (Mereheim; 1158-1168 en Merhem; 1183-1192). Uit Twente zijn erven bekend onder de naam Meerman, en als eerdere attestaties Merhem en Merum (schriftelijke mededeling H. van Gils, 18 oktober 2025). De erven zijn gelegen nabij Hengelo

FIGUUR 5
Groot Paarlo (bij EE)
en Klein Paarlo (bij
CC). Uitsnede van:
"Caerte figurative van
de situatie van Groot
en Klein Paerdelaer"
door G. Coolen, 1727
(afbeelding: Historisch
Centrum Limburg).

FIGUUR 6
Restant van een landweer in natuurgebied Hengstdal bij Nijmegen. Een landweer was een aarden wal begroeid met doornige struiken en aan weerszijden een greppel of sloot. Een landweer had vooral een defensieve functie, maar werd ook gebruikt als afscheiding/omheining voor paarden en andere dieren (foto: R. Lenders).

en het Hengelerveld, met als betekenis respectievelijk ‘omheind open bos’ en omheind onverkaveld open gebied’ (‘henge’ heeft de betekenis ‘omheining’, zoals in Stonehenge).

In de Hottinger-atlas (1773–1794; VERSFELT, 2003) is op het kaartblad van ‘Gelmuide’, het huidige Genemuiden, een boerderij met de naam ‘Paarde Boer’ te zien langs het huidige Ganzendiep nabij de toenmalige Zuiderzee. De boerderij bestaat nog steeds als (voormalig) melkveebedrijf en minicamping Paardeboer. Blijkbaar was hier eind 18^e eeuw (of wellicht ook al eerder) een bedrijf gevestigd dat zich gespecialiseerd had in paarden. Het woord Mereheim en zijn derivaten kan duiden op een soortgelijk bedrijf. ‘Heim’ kan vele gerelateerde betekenissen hebben en is afgeleid van het Proto-Germaanse woord *haima, in de betekenis van ‘woonplaats’. Het woord heeft in de loop der tijd ook de betekenis ‘hoeve’ en ‘erf’ gekregen maar ook ‘omheinde plaats’. Mereheim zou dus zowel ‘merrie-hoeve’ kunnen betekenen als ‘omheinde plaats voor merries’. In het eerste geval zou het dus kunnen gaan om de woonplaats van iemand die merries verzorgde of er toezicht op hield. Vergelijk ook het eerder genoemde toponiem Marscalchic voor een hoeve bij Varsseveld.

ANDERE ‘PAARDEN’-TOPONIEMEN

Opvallend is dat toponiemen die met het verklarend element ‘paard’ beginnen nauwelijks tot niet voorkomen of tenminste niet als zodanig onderscheiden worden. SCHRIJNEMAKERS (2014) meldt een van de weinige uitzonderingen hierop. Hij verklaart het toponiem Paarlo [figuur 5] bij Sint Odiliënberg als ontstaan uit de combinatie ‘paard’ en ‘laar’. De oudste attestatie van Paarlo is ‘Pardelare’ uit 1263; later komen ook attestaties voor als Pardelaer (attestatie onder andere uit 1365), Pardeler (1437), Parle (onder andere 1454), Parloe (15e eeuw) en Parlo

(1566). DE VAAN (2015) plaats bij de afleiding ‘paard’ in Paarlo een kritische kanttekening. Hij stelt dat het Limburgse woord voor paard altijd ‘peerd’ of ‘pèerd’ is en dat het eerste deel van ‘Pardelare’ dus niet op paard kan slaan, maar hij geeft zelf geen alternatieve verklaring. De naam Paarlo hoeft echter niet noodzakelijkerwijs van Limburgse oorsprong te zijn maar kan van elders ingevoerd zijn. Het toponiem zou afgeleid zijn van de familienaam van het geslacht Van Paerdelaer dat hier in ieder geval in de 15^e eeuw woonde. Die familie zou afkomstig kunnen zijn uit de omgeving van Sint-Oedenrode, waar eind 14^e eeuw nog een landgoed gelegen was met de naam Te Paerdelaer (archief Brabants Historische Informatie Centrum; 7633 Dorpsbestuur Sint-Oedenrode). De validiteit van Paarlo als lokaal, paard-gerelateerd toponiem is daarmee echter hoogst onzeker. Ook Baarlo (met interpretatie ‘baar’=paard) zou op eenzelfde afleiding teruggevoerd kunnen worden, maar de onzekerheid hierbij is nog groter. Opvallend is wel dat enkele gebieden die bekend stonden om hun vrij rondlopende paarden ook met het bepalend element ‘ber’ beginnen, te weten het Achterhoekse Berlewalde en het Duitse Barl nabij het Duisburger Wald (zie ook LENDERS, 2026). Een verklaring voor ‘baar’ of ‘ber’ als betekenend ‘kaal’ of ‘onbegroeid’ is in combinatie met -lo of -laar (beide ‘open bos’) in ieder geval onbevredigend.

Een schijnbaar in eerste instantie eveneens verzochte betekenistoekenning van een plaatsnaam aan paarden is die van Moerslag, een buurtschap bij Sint Geertruid in Zuid-Limburg. Moerslag is volgens VAN BERKEL & SAMPLONIUS (2006) afgeleid van ‘de woorden *maur’ en ‘lo’, in de betekenis van ‘donkerbruin paard’ en ‘droog open bos’. Oudere attestaties wijzen in ieder geval op een -lo oorsprong van het toponymisch grondwoord van deze plaats: Moerselo en Morslo (beide uit 1390) en Moirsloie (1401). Aan paarden gerelateerde toponiemen die betrekking hebben op hengst of ‘stud’ in de betekenis van ‘kudde wilde paarden’ komen in Engeland en Duitsland veelvuldig voor maar in Nederland nauwelijks en in Limburg zelfs in het geheel niet (LENDERS, 2024). Hier wordt daarom op dergelijke toponiemen niet ingegaan, met één uitzondering. In en nabij Nijmegen komt het toponiem Hengstdal voor als aanduiding voor een van de wijken van de stad en voor een klein natuurgebied [figuur 6]. De reden om hier toch aandacht te besteden is dat dit Hengstdal voorheen ook deel uitmaakte van het aan Limburg grenzend Nederrijkswald, het gebied waarvan eerder al is aangetoond dat er ‘zwervende’ paarden (‘vagi equi’) werden gehouden. Het Hengstdal (Hinsdael; attestatie 1570) ligt op circa twee kilometer van Watermeerwijk, de plaats met het aan merries gerelateerde toponiem. Oudere documenten spreken ook van een Hynxtberch (1424) en een Hynsberch (1461) welke namen op hun beurt weer sterk doen denken aan het Duitse

FIGUUR 8
Konikpaarden
(*Equus caballus*) in de
Oostvaardersplassen
(foto: Jac. Janssen).

heeft plaatsgevonden, ook in officiële documenten. Zo was bij Arsbeck het goed de Aldeborg gelegen waaraan volgens VENNER (1985) in 1502 het recht was verbonden van “den stot van den wilden perden up Meynwech”, maar ligt Orsbeck bij Wassenberg waar in 1350 aan Steven van Orsbeke het recht verleend was “dat sine perde gaen moghen in ‘s-hertoghen bosch van Wassenberghe” (VENNER, 1985; LENDERS, 2026). De mogelijke verwisseling tussen deze dorpen was voor de Hertog van Gulik in 1561 reden om de naam van Arsbeck in zijn huidige vorm vast te stellen ter onderscheiding van Orsbeck. Orsbeck is verder gelegen nabij Heinsberg, waarover hiervoor al gesuggereerd is dat deze plaats wellicht een ‘hengst’-toponiem draagt. Uit die omgeving is volgens GYSSELING (1960) ook een toponiem Merienrode (1225) bekend. Circa drie kilometer ten noordoosten van Arsbeck ligt het dorp Merbeck (Marbach; oudste attestatie 1295), en ongeveer tussen beide dorpen in ligt het gehucht Rosenthal, vernoemd naar een hoeve met gelijke naam Hof Rosenthal uit de veertiende eeuw. Kortom, de ruimere regio Meinweg-Wassenberg, ‘ademt’ paarden uit.

ENKELE SLOTBESCHOUWINGEN

Aan het einde van dit overzicht blijven nog enkele zaken over die enige aandacht behoeven. Het betreft toponiemen die van paarden zijn afgeleid of verband houden met het houden van paarden in de ‘wildernis’.

Nabij of in het Echterwald was vroeger een hoeve gelegen met de naam Diergaard (RENES, 2005),

letterlijk: omheining voor dieren. Nu is dit een buurtschap bij de wijk Echterbosch. Historische bronnen uit de directe omgeving spreken hier van “den ganc van den wilden perden”. ‘Diergaard’, ‘derhage’ en verwante geografische namen zijn in alle streken van Europa aanwezig. Onder andere in Denemarken en Duitsland, bijvoorbeeld het net over de grens bij Swalmen gelegen Diergardtscher Wald. Deze plaatsen zijn vaak verbonden met het houden van paarden. Uit Engeland is een testament bekend waarin sprake is van vererving van “þat wude at Aungre buten þat derhage

7 þat stod þe ic þer habbe”, wat betekent: “het bos bij Ongar behalve de ‘derhage’ en de ‘stod’ die ik daar heb” (WHITELOCK, 1930). Ook bij het Gelderse Rozendaal was een diergaard gelegen (VERSELT, 2003). Waarschijnlijk werden in dergelijke gebieden vroeger (tijdelijk) dieren gehouden, mogelijk als jachtwild, maar wellicht dus ook ‘wilde’ paarden en andere gedomesticeerde dieren. Het zou aan te bevelen zijn hier een meer systematisch onderzoek naar in te stellen.

Tot slot kan nog vermeld worden dat ook sommige familienamen wellicht afgeleid zijn van paardentoponiemen. Eerder noemden we al de familie Van Paerdelaer (ook Van Paerle en Van Pedeler) waar Paarlo wellicht zijn naam aan heeft ontleend. Vaak gaat het dan om adellijke families die ook genoemd worden in de context van transacties van ‘wilde paarden’. Voorbeelden zijn Bernt en Hinrich van Mervelde bij het Merfelder Bruch in de buurt van Dülmen, Steven van Orsbeke bij Wassenberg en Jacob van Mijrleer bij Echt. Wellicht hebben deze families decennia of misschien wel eeuwenlang een rol gespeeld in het fokken van en de handel in ‘wilde’ paarden. Het maakt ook duidelijk dat het houden, fokken en handelen in deze ‘wilde’ paarden lucratief moet zijn geweest voor de beter gesitueerden.

In deel 1 van dit tweeluik is al duidelijk geworden dat met name de hertog van Gelre veel belang hechtte aan het in eigen hand houden van de paardenfokkerij in de ‘wildernis’. De meeste historische bronnen die melding maken van ‘wilde’ paarden in Limburg en aangrenzend Gelderland, als ook in Gel-

ders grondgebied in het huidige Duitsland, zijn op Gelre terug te voeren. De additionele kennis over de verspreiding van ‘paarden’-toponiemen in Limburg en naaste omgeving lijkt dit beeld te bevestigen. Daarnaast leveren de toponiemen aanwijzingen dat ook in de heerlijkheid, later graafschap van Valkenburg en de heerlijkheid Weert het houden en fokken van ‘wilde’ paarden heeft plaatsgevonden. Zowel uit de geschreven bronnen als uit de familienamen afgeleid van ‘paard’-toponiemen blijkt dat adellijke families waarschijnlijk al sinds de vroege middeleeuwen onbedoeld een prominente rol hebben gespeeld in het geven van een landschapsvormende functie aan ‘wilde’ paarden in de Limburgse natuur. Deze functie wordt tegenwoordig weer vervuld door Exmoor- en Konik-pony's [figuur 8], maar met ‘natuurlijke’ begrazing, in de zin van een proces zonder menselijke invloed, heeft dit weinig van doen.

Noten

1. De asterisk voor het woord (*) duidt erop dat de woorden gereconstrueerd zijn, maar dat er geen geschreven bewijs voor is.
2. Toponymisten voeren plaatsnamen die beginnen met Mariën vaak terug op de Heilige Maagd Maria. In een aantal gevallen zouden dergelijke toponiemen echter ook teruggevoerd kunnen worden op ‘meer’ in de betekenis van merrie. Plaatsnamen die met Mariën beginnen zijn hier buiten beschouwing gelaten omdat een verband met ‘merries’ vooralsnog te onzeker is.
3. In IJsland bestaat een dorpje dat Vík í Mýrdal heet, hetgeen volgens Wikipedia iets betekent als ‘baai in het veendal’. Inmiddels mag wel duidelijk zijn dat het ook de betekenis kan hebben van omheind gebied in het dal van de merries. Dit is een veel logischer verklaring, zeker omdat IJsland ook lang bekend heeft gestaan om zijn duizenden loslopende paarden (LENDERS, 2024).
4. SCHRIJNEMAKERS (2014) voert de naam van de hoeve terug op de naam van de familie die eigenaar was van de hoeve. De familie woonde in Maastricht in het huis De Roosengaert in de Grote Staat.

Summary

‘WILD’ HORSES IN LIMBURG IN THE 9TH TO 17TH CENTURIES: A REFERENCE FOR NATURE CONSERVATION? Part 2: Toponyms

In a previous article, historical sources were used to identify several areas in the Dutch province of Limburg and the surrounding region where ‘wild’ horses (*Equus caballus*), mainly mares, were kept and bred in the ‘wilderness’ to meet the demand for (working) horses. This second article takes a closer look at toponyms (place names) which possibly refer to horses. These are mainly toponyms that begin with ‘meer’ (mare) and variants thereof, or with ‘ros’, ‘ors’ (both horse) and variants thereof. Such toponyms often combine these horse words with geographical designations such as ‘veld’ (field), ‘lo’ and ‘laar’ (both designations for (fenced) semi-open woodland) and ‘heim’ (settlement, farmstead or fenced area). The relevant place names identified in this article confirm the historical significance of the areas previously qualified as important for keeping and breeding horses in the ‘wilderness’. In addition, the localisations of a number of additional toponyms point at the possibility that such practices also took place elsewhere in the province. The toponyms also clarify that this was a cultural phenomenon and thus did not refer to the natural occurrence of truly wild horses in Limburg in the Middle Ages and the Early Modern Period.

Literatuur

- BERKEL, G. VAN & K. SAMPLONIUS, 2006. Nederlandse plaatsnamen, herkomst en historie. Spectrum, Utrecht.
- CARNOY, A., 1958. Het paard in de taalkunde en de naamkunde. Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 32(1): 27-54.
- GYSSELING, M., 1960. Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226). Digitale editie en databank. Universiteit Antwerpen. Geplaatst 25 november 2013. Geraadpleegd datum 9 maart 2026. <http://www.wulfila.be/tw>.
- LENDERS, R., 2024. ‘Wild’ horses in medieval and early modern landscapes of Europe. Landscape History 44(2): 15-35.
- LENDERS, R., 2026. ‘Wilde’ paarden in Limburg van de 9^e tot de 17^e eeuw: een referentie voor natuurbeheer? Deel 1: Historische bronnen. Natuurhistorisch Maandblad 115(2): 55-62.
- MILLS, A.D., 2012. Online dictionary of British place names. Oxford University Press, Oxford.
- RENES, H., 2005. Wildparken in Nederland. Sporen van een oude vorm van faunabeheer. Historisch-Geografisch Tijdschrift 23: 21-35.
- SCHRIJNEMAKERS, M.J.H.A., 2014. Codex Nederlands-Limburgse toponiemen. Stichting Cultuur-Historische Uitgaven, Geleen.
- SCHULTE, A.G., 1983. Het Rijk van Nijmegen. Oostelijk gedeelte en de Duffelt. De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- SIJS, N. VAN DER, 2010. Etymologiebank. Instituut voor de Nederlandse Taal, Leiden. Geraadpleegd datum 9 maart 2026. <https://etymologiebank.nl/>.
- STAPEL, R., 2023. Historical atlas of the Low Countries: A GIS dataset of locality-level boundaries (1350-1800). Research Data Journal for the Humanities and Social Sciences 8(1): 1-33.
- VAAN, M. DE, 2015. Nederlands-Limburgse toponiemen in de codex van A. Schrijnemakers en daarbuiten. Jaarboek 17 van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde: 5-17.
- VENNER, G.H.A., 1985. De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied circa 1400-1822. Van Gorcum, Assen/Maastricht.
- VERSFELT, H.J., 2003. De Hottinger-atlas van Noorden Oost-Nederland 1773-1794. Hevenskes uitgeverij, Groningen.
- WHITELOCK, D., 1930. Anglo-Saxon wills. Cambridge University Press, Cambridge.